

प्रस्थापित समाजव्यवस्था आणि रूढी-परंपरांना छेद देणारे स्त्रीवादी नाटक : विशेष संदर्भ चारचौघी

डॉ. बालाजी विठ्ठलराव डिगोळे

मराठी विभाग प्रमुख,
शिवजागृती महाविद्यालय, नळेगाव

चा

चारचौघी हे प्रशांत दळवी यांचे पहिलेच नाटक आहे. या नाटकातील मुख्य सूत्र चाकोरीबाहेरीचे आणि समाजव्यवस्थेच्या प्रचलित रूढी-परंपरांना छेद देणारा आहे. यातील स्त्रिया बंडखोर, बाणेदार, सशक्त धाडसी वाटल्या तरी कुठेतरी वास्तवता आहे. याचा प्रत्यय आपल्याला येतो. विवाहसंस्था ही केवळ समाजधारणा करणारी एक सामाजिक संस्था नाही, तर दोन भिन्नलिंगी स्वतंत्र व्यक्तींमधला तो अत्यंत व्यक्तिगत स्वरूपाचा, नाजूक करार आहे. याचे भान नाटककाराला आहे. नव्वदच्या दशकात शोषित आणि पीडित स्त्रीसमस्या घेऊन अनेक लेखकांनी नाटक लिहिले. मात्र प्रशांत दळवी यांचे चारचौघी हे नाटक जरा हटके, आधुनिकतावादी आहे. प्रस्थापित समाजाच्या रूढी-परंपरांच्या विरुद्ध चाकोरीबाहेर जाऊन छेद देणारे हे नाटक आहे. डॉ. श्रीराम लागू यांनी दिलेला अभिप्राय अतिशय बोलका आहे. डॉ. लागू म्हणतात, प्रशांत दळवी यांचे चारचौघी हे मराठीतील एक मोठे नाटक आहे. नाटकाचा विषय अगदी चाकोरीबाहेरचा वास्तवाच्या गाभ्याला हात घालणारा आणि म्हणूनच धक्कादायक आहे. सध्याच्या यंत्रयुगात, उत्तरोत्तर आधुनिक युगात, जागतिकीकरणात, सोशल मिडीयाच्या युगात, माहिती-तंत्रज्ञानाच्या या एकविसाव्या शतकात माणसाची भौतिक प्रगती झाली. परंतु नैतिकता, चारित्र्य, संस्कार, संस्कृती ब्रेडच्या काटेरी चमचाबरोबर ढासाळलेली आहे. याचे कारण म्हणजे अशा उच्चशिक्षित मॉडर्न जमान्यात हुंड्यासाठी नवविवाहितेला जाळणं, कुणावर बलात्कार होणे, लैंगिक छळ अशा समस्या अनेक घडत आहेत. या भळभळत्या जखमा आजही आपल्या सभोवती ताज्यातवान्या घडल्यामुळे मन सुन्न होत आहे. स्त्री पुरुष संबंधातील अनाकलनीय गोष्टी घडत आहेत. अर्थाजनासाठी नोकरीसाठी घराबाहेर पडलेल्या स्त्रियांचे दुःख आता नासूर बनत आहे. परंतु जीवनाचा अर्थ शोधणारा एक नवा स्वयंपूर्ण आधुनिक स्त्रीवादी दृष्टीकोणसुद्धा नजरेत भरत आहे. या वर्गाची अशी एक वेगळीच संवेदना, गरज वाढीस लागत आहे. ही स्त्री अर्थाजन करणारी स्वतंत्र झाली नाही. तर मूळात विचाराने स्वतंत्र व सशक्त झाली आहे. तिचे निर्णय तिने स्वतः घेण्याचे बळ तिच्यात आले आहे. पुरुषनिरपेक्ष निर्णयक्षमता शिक्षणामुळे

आल्यामुळे ती स्वतंत्र जीवन जगण्याचा विचार करत आहे स्त्रीने स्वतःच्या आयुष्याचे काय बरेवाईट करायचे या निर्णयाचे सूत्र हाती घेतले आहे. आपणही माणूस आहोत हे आत्मभान आजच्या स्त्रियांना आलेले आहे. ती आज सर्व क्षेत्रात वेगाने पुढे जाण्याचा प्रयत्न गतिमान समाजमनाचा मात्र कासवाच्या गतीने विकास होत असल्याने सामाजिक राजकीय आरक्षणाचा रेटा अधिकाधिक वाढत जात आहे. यातून निर्माण होणा-या संघर्षात, कोडीत सापडलेल्या अनेक आधुनिक विचारांच्या स्त्रियांचे अस्तित्व भोवताली जाणवू लागले आहे. अशा स्थितीतही खचून न जाता नशिबाला दोष न देता, कुरवाळत न बसता या स्त्रियात झगडण्याची असलेली ताकद, धाडसी वृत्ती पाहून मन अवाक होते. त्यामुळे सखोल वैवाहिक समस्यांनी घेरलेल्या जीवंत, रसरशीत व्यक्तीरेखा असे मोठे मनोरम रूप नाटकाने धारण केले आहे. डॉ. श्रीराम लागू म्हणतात की, मला तर या नाटकाचे पहिले दोन अंक सुजीत ओनीलच्या लिखाणाची आठवण करून देतात. नाटककारांना तशी रूढार्थाने चारचौघी तील पात्र त्यांचे प्रश्न एकत्रितपणे, एकटाकी असे कुठे भेटले नाहीत. एकाच कुटूंबाच्या स्वरूपात तर नाहीच नाही. स्त्रियांची वेदना सहन करण्याची शक्ती प्रशांत दळवी यांना आजूबाजूच्या अनेक स्त्रियांमधून दिसत होती, भेटत होती पुरुषापर्यंत स्त्रीवेदनेची ही टोचणी पोहचू शकत नाही हे मूळी त्यांना मान्य नाही. जर स्त्रियांचं सारं आयुष्य पुरुषांच्या वैफल्यावर फूकर घालण्यात जाऊ शकतं, तर स्त्रियांचं सुख दुःख, त्यांच्या मनातील सल पुरुषाला का अस्वस्थ करू शकत नाही? कारण मुळात स्त्री-पुरुषांची सुख दुःख, ही एकमेकात गुंतलेली आहेत की, त्याचा स्वतंत्रपणे विचार करणेही अनेकदा अवघड जाते. एक पुरुष लेखक असूनही त्यांच्यापर्यंत त्या व्यथा पोहचल्या हे त्यांना स्वाभाविकच वाटते लेखक म्हणतात की, प्रश्न त्यांच्याकडे थोडे जागरूकपणे पाहण्याची गरज वाटण्याचा आहे. ही गरज लेखकाला तशी 1983 सालापासून जाणवू लागली. चारचौघी या नाटकातील पुरुष पात्रांचे स्थान गौण आहे. नाटकाच्या नावाप्रमाणेच यामध्ये स्त्रियांचेच साम्राज्य आहे. या नाटकात प्रशांत दळवी यांनी पुरुषापेक्षा स्त्रीच्या स्थानास महत्व दिले आहे. असे असले तरी यातील पुरुष पात्रांचे अस्तित्व निर्णायक आणि परिणामकारक ठरले आहे. विद्या, वैजू, विनिता

साकार केलेल्या आहेत. चारचौघी या शीर्षकाप्रमाणेच प्रमुख चार स्त्री व्यक्तिरेखा आहेत. या महिला प्रस्थापित समाजव्यवस्था आणि रूढी-परंपरांना छेद देऊन सशक्त बनण्याचा कसा प्रयत्न करतात. याचा शोध चारचौघी या नाटकातील विशेष संदर्भाचा आधार घेऊन मांडण्यात आले आहे.

चारचौघी या नाटकातील आईची व्यक्तिरेखा ही प्रमुख व्यक्तिरेखा आहे. आईचे वय वर्ष 55, शिक्षिकेची नोकरी करणारी नवविचाराने भारावलेली आहे. धैर्याने परिस्थितीला सामोरी जाणारी, पुरुषप्रधान संस्कृतीचा अहंगंड झिडकारणारी, एका विवाहीत पण आपल्याला आवडलेल्या पुरुषाशी संबंध ठेऊन त्यातून तीन मुलींना जन्म देणारी व त्यांना धैर्याने वाढविणारी, सशक्त आई प्रशांत दळवी यांनी या नाटकात सशक्तपणे उभी केली आहे. ही आई प्रस्थापित समाजव्यवस्थेविरुद्ध जाऊन आपल्याला आवडलेल्या एका विवाहित परपुरुषाशी संबंध ठेवते. तो पुरुष म्हणजे आबा. त्याच्यापासून तिला तीन मुली झाल्या. आपल्या मुलींना समाजाची पर्वा न करता ती धैर्याने वाढवते. आईच्या प्रतिमेपुढे आबाची प्रतिमा खुजी वाटायला लागते. तसा हा आबा या नाटकात प्रत्यक्ष कधी समोर येत नाही. आईने बोलावले असतानाही विनिताच्या वाढदिवसाला तो येत नाही. पहिली बायको असतानाही दुसरीशी चोरटा संसार करून त्याला तीन मुली होतात. यापलीकडे आबाचे दुसरे कर्तृत्व नाही. हा आबा शेवटपर्यंत पडद्याआडच राहतो. मुलींच्या संगोपनाची जबाबदारी आईवर टाकून आबाचे कार्य संपले असे दाखविले आहे. आजारी असल्याचे ढोंग करतो. याऊलट आई ही कणखर, बाणेदार, करारी, धैर्यवान, धाडसी, सशक्त सोशिक, खंबीर असते. प्रस्थापित समाज व्यवस्थेविरुद्ध बंड केल्याने साहजिकच आईने खुप भोगले आहे. समाजाकडून निंदा, शिव्याशाप सहन केले आहेत. कारण एखाद्या स्त्रीने विवाहीत परपुरुषांशी संबंध ठेऊन मुलींना जन्म देणं हे प्रस्थापित समाजव्यवस्थेच्या चौकटीत बसत नाही. आई आता रिटायर व्हायला आलेली आहे. आई आबाला फटकारायलाही ती कमी करत नाही. ती म्हणते, मला माहितीय तुझी तब्येत नेमकी कधी बिघडते ते आता काय तुला मुलीच्या वाढदिवसालाही यायची भिती वाटायला लागलीय तू नाही आलास तरी आमचं काही बिघडत नाही. तू नको येऊस एखादी उबदार शाल गुंडाळून घे स्वतःभोवती आणि घरीच बस! प्रचलित समाजाव्यवस्थेविषयी बोलताना आई म्हणते, स्त्री – पुरुष असमानता हाच सर्व समस्यांचा पाया आहे. बायको फक्त सुंदर हवी. बाकी विद्वत्तेपासून अगदी वयापर्यंत ती नव-यापेक्षा सगळ्या बाबतीत खुजी असावी ही आपल्या समाजाची अपेक्षा. आता आपली विद्या पहिल्या क्रमांकांने एम.ए. झाली. सोशल मुव्हमेंट (सामाजिक चळवळ) मध्ये डॉक्टरेट मिळवली. प्राध्यापिकेची नोकरी आहे; पण लग्नासाठी तिचेही सगळे क्वालिफिकेशन्स

डिसक्वालिफिकेशन्स ठरले. आपली मुलगी विनिताने प्रकाश व विरेन या दोघांशी लग्न करण्याच्या निर्णयावर आईची प्रतिक्रिया मार्मिक आहे. आई म्हणते, विनी, तुला काहीतरी वेगळं जगावसं वाटतयं. वेगळा निर्णय घ्यावासा वाटतोय. मलाही असंच तर वाटलं होतं. चारचौघीपेक्षा वेगळं जगावसं. मला आजही माझा निर्णय चुकीचा वाटत नाही. म्हणून तर लोकांचे हजारो टोमणे खाऊनही मी स्वाभिमानानं जगू शकले, पण मला एक मात्र जाणवतं. आपले निर्णय चुकीचे नसतात; पण ते काळाच्या फार पुढेच असतात. कदाचित पुढच्या पन्नास वर्षांनी तू म्हणतेस तसे दोन पुरुष आणि एक स्त्री एकत्र राहतीलही; पण ते पन्नास वर्षांनंतरचे घ्यायचे निर्णय जे आपण आधीच एखाद्या झपाटल्याक्षणी घेतो. तेंव्हा आपल्याला आपण एकटेच आहोत असे वाटते. तेंव्हा आपल्या पोटाच्या अवकाशात काही निर्माण होणार असल्याची जाणीवही नसते. पण नंतर जेंव्हा मुलं होतात ती नव्या युगातली मुलं आपल्या आईवडिलांच्या बाबतीत जहाल प्रतिगामी निघतात, तेंव्हा खरा धक्का बसतो. कॉम्प्युटरशी खेळणा-या या आधुनिक मुलांना आई मात्र शामचीच हवी असते. एखाद्या वेगळ्या निर्णयानं पन्नास वर्षे पुढे गेलेल्या आपल्याला ही मुलं क्षणभरात पुन्हा पन्नास वर्षे मागे खेचून आणतात. लहानांशी बोलताना आई लहान होते. जेंव्हा एकूणच आयांचा विषय निघतो, तेंव्हा ती म्हणते, आम्ही आया रे. आम्हालाही दिवसभर गोड गाणी गात उनाडावसं वाटतं. बट इमॅजिन, तुझे पप्पा कमरेला नॅपकिन अडकवून कुकिंग करतायत. तू तुझ्या छोट्या भाचीला स्पॅजिंग करतोयस तुझा मोठा भाऊ मम्मीला गरम डबा भरून देतोय. तुझा धाकटा भाऊ तुमच्या मोलकरणीला सोप्याखालून नीट पुसून घे असं सांगतोय. हाऊ इज धिस पिक्चर यंग मॅन? वुई अल्सो धिस वॉट टू अलवेज प्रिफर लाकिंग दॅटस व्हाय वुई हॅव क्राय. यू अलवेज वॉट टू गेन समथींग दॅटस व्हाय वुई व्हॉट टू सॅक्रिफाईस तुम्हांला नेहमी सुखी शेवट आवडतो. म्हणून आम्हांला रडकी सुरुवात करावी लागते. तुम्हांला नेहमी टेन्शन फ्री प्रिन्स व्हावसं वाटतं म्हणून आम्हांला टेन्शन वाटतं म्हणून आम्हांला टेन्शन क्वीन बनावं लागतं इजन्ट इट? अशी ही खंबीर आणि बाणेदार आई. प्रचलित समाजव्यवस्थेविषयी तिच्या मनात चीड आहे. तिचा नवरा आबा हा प्रचलित समाजव्यवस्थेचा एक भाग आहे. त्यामुळे आईबरोबर राहण्याची हिंमत ती करू शकली नाही. ती एकटीच खंबीरपणे आपल्या तिन्ही मुलींना वाढवते. त्यांच्यावर संस्कार करते. आपल्या तिन्ही मुलींच्या सुखदुःखात त्यांच्या पाठीशी खंबीरपणे उभी राहते.

चारचौघी या नाटकातील विद्या ही नव-याला कंटाळलेली आहे. मुश्किलीने तिचं आशिषशी लग्न जमतं. विद्या आशिषमध्ये नेहमी खटके उडत असतात. त्यांना मीनू नावाची दीड वर्षांची एक मुलगी असते. विद्याच्या तुलनेत आशिष सर्व बाबतीत

खुजा असतो. आशिष हाही प्रचलित समाजव्यवस्थेचा एक भाग असल्याने आपण काही बोललं, काही केलं तरी ते विद्याने सहन करावं. अशी त्याची अपेक्षा असते. पण स्वाभिमानी विद्या बंड करून उठते आणि त्याचे घर सोडून आईच्या घरी येते. नकोशी झालेल्या नव-याबरोबर आयुष्य घालण्यापेक्षा घटस्फोट घेऊन आपल्या आयुष्याची नवी वाट आपणच शोधली पाहिजे. या आधुनिक स्त्रीवादी विचारानं प्रेरीत झालेली विद्या स्त्रीचं प्रतिनिधित्व करताना दिसते. कुटुंबसंस्थेतील बंधनं, नव-याचा सासुरवास झुगारून, स्वतंत्र जीवन जगू इच्छिणारी विद्या सामान्य स्त्रीपेक्षा वेगळी वाटते. विद्याही डॉक्टरेट मिळवलेली प्राध्यापिका असते; परंतु शिक्षणामुळे तिचे वय जास्त झालेले असल्याने तिला नाईलाजाने आशिषशी लग्न करावे लागते. लग्नासाठी तिची ही सगळी क्वालिफिकेशन्स डिसक्वालिफिकेशन्स ठरलेली असतात. परंतु तिचं आशिषशी जमत नाही. त्या दोघांमध्ये राहून राहून सारखे खटके उडतात. विद्या आपल्या नव-याबद्दल आईकडे तक्रार करते. म्हणते, कोण समजतो हा स्वतःला? कोण समजतो तो मला? त्याला काय वाटलं मी गरीब अडाणी बाईसारखी त्याचे वाटेल ते धंदे मुकाटयानं सहन करील? आई मी कॉलेजमध्ये प्रोफेसर आहे. सगळे विद्यार्थी आणि माझे कलिगज यांना सगळ्यांना आदर आहे. माझ्याबद्दल कोणत्याही सेमिनारमध्ये माझ्या पेपर रिडींगकडे लक्ष असतं सगळ्यांचं हा आशिष ओन्ली ग्रॅज्युएट आणि एक जर्नालिझमचा भिक्कारडा सर्टिफिकेट कोर्स केलेला. इंग्लिश मॅगझिनमध्ये नोकरी करतो म्हणजे कोण कलेक्चर समजतो स्वतःला! आपल्या नव-याविषयीचा तिरस्कार आणि संताप आईजवळ व्यक्त करते. तिला असल्या नव-याबरोबर झुरत आयुष्य घालवायचं नसतं. आपल्या आईसारखं तिला दोन संसारही मंजूर नसतात. तिचा स्वभाव अत्यंत भावनिक आहे. आशिषचे घर सोडून आल्यावर ती आशिषचा चांगला समाचार घेते. विद्याने आशिषशी तडजोड करावी, तुटेल इतकं ताणू नये, असं आई व विनिताला वाटतं. पण विद्या आपला ठाम निर्णय त्यांना सुनावते. विद्या म्हणते, का मागे लागतात माझ्या तडजोडीसाठी? एकदाच सांगते. पुन्हा नाही विचारायचं. आई, मी घटस्फोट घेणार, काडीमोड करणार, मला झुरत आयुष्य घालवायचं नाही आणि आई, मला तुझ्यासारखे दोन संसारही मंजूर नाहीत. एका लेच्यापेच्या पुरुषांच्या लहरीसाठी हेवेदावे करीत झिजत आयुष्यही घालवणार होण्याचं कारण म्हणजे आशिषचे गीता नावाच्या तरुणीबरोबर प्रेमप्रकरण सुरू असते आणि ते विद्याला पसंत नसते. म्हणून विद्या आशिषचं घर सोडते व स्वतंत्र राहण्याचा निर्णय घेते आणि घटस्फोट घेते. तिला एक दिड वर्षाची चिमुकली मिनु नावाची मुलगी असते. तिचा सांभाळ कोणी करायचा? हा प्रश्न उभा असतो. आपल्या मुलीला सहा महिने आशिषने आणि सहा महिने आपण सांभाळावे असा तिचा विचार

असतो. यासाठी ती कोटीतही लढा देते; परंतु ती केस हरते. पाच वर्षांपर्यंत मुलगी आईकडे राहिल व नंतर वडिलांकडे राहिल. असा न्यायालयीन निर्णय लागतो. स्त्रीवादी विचाराने भारावलेली विद्या नेहमीच धक्कादायक निर्णय घेते. तिचा परखड स्वभाव जागोजागी दिसून येतो. आईला ती बोलते. विनितालाही दोन पुरुषाबरोबर राहण्याचा निर्णय कसा चूकीचा आहे ते समजावून सांगते. असे फक्त महाभारतातच घडू शकते प्रत्यक्ष व्यवहारात नाही, असे तिचे मत आहे. शेवटी आशिषला सोडून ती एकटी राहते. दुसरे लग्न करण्याचे विचारही तिच्या डोक्यात येत नाहीत.

तिसरी व्यक्तिरेखा आहे वैजूची वैजू ही आईची क्रमांक दोनची मुलगी आणि विद्याची धाकटी बहिण वय वर्ष 30 वैजू देखील प्रचलित समाजव्यवस्थेवर आगपाखड करणारी. श्रीकांत तिचा नवरा, तो देखणा आहे. त्याच्या देखणेपणावरच वैजू भाळलेली. नट्टापट्टा करण्याची, कायम भांग पाडण्याची श्रीकांतला सवय. तसेच श्रीकांत हे कर्तृत्व शून्य पात्र. चार पैसे कमवायची अक्कल नाही. वैजू कमावती असल्याने आपल्या जिवावर ऐश करणारा आपला नवरा कमावता नाही, ही सल सतत वैजूच्या मनात आहे. ती त्याच्या नौकरीसाठी प्रयत्न करते; पण प्रत्येकवेळी श्रीकांत टांग मारतो. मात्र त्याला बाप बनण्याची भारी हौस. वैजूला दिवस गेलेले असतात वैजू अबॉर्शन करील ही त्याला भीती असते. याबद्दल वैजू त्याला म्हणते, घाबरू नकोस, तुझ्यासारख्या कर्तबगार पुरुषाच्या परवानगीशिवाय कसं अबॉर्शन करीन मी? आई, दिदि, विनी ऐकलंत ना तुम्ही? गेल्या वर्षभरात यानं त्याच्या जीवनात एकमेव पराक्रम केलाय. मला प्रेग्नंट केलंय.हाच आहे तो माणूस ज्याला अजून स्वतः पोटापुरतं कमवायची अक्कल नाही. ज्याला चारचौघात कसं बोलायचं याची रीत नाही. मुलावर चोवीस तास भांग पाडायचे संस्कार करणार हा माझ्या मुलाचा बाप. हा धाडसी माणूस खिशात फुटकी कवडीसुद्धा नसताना बायकोला गर्भार करतोय आणि आई, मीही आता एखाद्या कुत्रीमांजरीसारखी विणार आहे. एका पिलाला जन्म देणार आहे. वैजूचं बोलणं उपरोधिक असतं. ती आपल्या नव-याबरोबर राहयला तयार असते. कसलाही असो तो आपला नवरा आहे. त्याच्याबरोबरच राहायचे, असे तिचे मत असले तरी त्यातही तिची आत्मप्रौढी आहे. आपला इगो जपल्याचं समाधान आहे. ती म्हणते, एखादा पुरुष जसा सुंदर मड्डु बाईला बरोबर घेऊन समाजात मिरविण्यात धन्यता मानतो. तसं एखाद्या बाईनं मड्डु देखण्या पुरुषाला घेऊन नवरा म्हणून मिरवायला काय हरकत आहे. वैजूचे हे विचार चाकारीबाहेरचे आहेत. वैजूला विद्यासारखं नव-याला सोडून घटस्फोट घ्यायचा नसतो. तर एक खेळणं म्हणून त्याला वापरायचं असतं. ही तिची हिंमत पुरुषी संस्कृतीला, वर्चस्वाला, अहंकाराला हादरे देणारी आहे. आई ज्यावेळेस श्रीकांतला वेळ पडेल तर घटस्फोटही घेईन ती! असे खडसावते. तेंव्हा श्रीकांत रडू लागतो.

तो म्हणतो, तुला माझी शपथ आहे. घटस्फोट घेऊ नको त्यावर वैजू त्याला म्हणते, तुझ्याशी घटस्फोट मी कोणत्या आधारावर घेणार? अरे, घटस्फोटासाठीही कारणे द्यावी लागतात, तू तर सशक्त, निरोगी, देखणा आहेस. धडधाकट हातपाय आहेत. चांगला खातोस पितोस. रोज रात्री नियमानं बायकोबरोबर करायची ती कृती आवडीनं करतोय, तू षंड नाहीस, हेही आता सिध्द झालंय, तू शहाणा नसलास तरी वेडाही नाहीस. तुझं बाहेर कुठं प्रकरणही सुरू नाही. बायकोला मारत झोडत नाहीस. अशा निर्व्यंग मदनाच्या पुतळ्याला मी कशाच्या आधारावर घटस्फोट देणार रे? माझा नवरा कर्तबगार नाही! मला आता नवरा म्हणून आवडेनासा झालाय! या कारणावरून नाही मिळतरे अजून घटस्फोट असे सुनावते; पण नाईलाजाने का होईना त्याच्याबरोबर कायम राहते.

विनिता ही आईची सर्वात धाकटी मुलगी वय वर्षे 20 या विनिताचं एकाचवेळी प्रकाश आणि विरेनवर प्रेम असते. प्रस्थापित समाजाच्या विरुद्ध जाऊन ती धाडसी निर्णय घेते. ती म्हणजे दोघांशीही लग्न करून एकत्र संसार करण्याचा विनितावर हयवदन नाटकाचा प्रभाव असतो. हयवदन मधील नायिका पद्मिका ही एकाचवेळी कपिल आणि देवदत्तावर प्रेम करत असते. एकेदिवसी आईशी बोलताना विनिता म्हणतेही, आई, मला प्रकाश जेवढा आवडतो तेवढाच विरेनही आवडतो. मला त्या दोघांबरोबर एकत्र रहावसं वाटतयं. काय हरकत आहे. आम्ही तिघांनी एकत्र राहिलं तर? तुम्ही त्याला संसार म्हणा किंवा तिघा मित्रांचं सहजीवन! पण आई तिला समजावून सांगते तुझा निर्णय काळाच्या पुढचा आहे. किमान 50 वर्षांच्या पुढच्या काळाचा विरेन किंवा प्रकाश दोघांपैकी एकाशी लग्न केलं तर जीवनात कुठेतरी अपूर्णता राहिल, बोच राहिल, असे विनितला वाटते. प्रकाशला ती आपले म्हणणे पटवून देताना म्हणते, एखाद्या कोवळ्या आई किंवा वडील यांच्यामधी एकच पर्याय निवड असं सांगण्यात जितकं क्रौर्य साठलंय नं, तितकंच तुमच्या दोघांपैकी एक निवड असं मनाला बजावणं क्रूरपणाचं वाटतयं रे प्रकाश! मला विरेन आवडण्याची सुरुवात कदाचित त्याच्या भौतिक सुखांनी झालीही असेल, पण नंतर त्याही पलीकडे जाऊन तुझ्याप्रेमाणेच मन त्याच्याही भोवती घिरट्या घालू लागलं. ते त्याच्या बेफाम धडाडीमुळे मोटारसायकलवर सुसाट वा-याबरोबर तरंगत जाताना त्याच्या पाठीवर डोकं टेकवताना एक वेगळाच आधार मिळून तुझ्या बोलण्यात मिळणारा बौद्धिक आनंद आणि हे सुख मला सारखंच लोभस वाटायला लागलं. तुझा धीरगंभीर, घुमेपणा जितका मन खेचून घ्यायचा, तितकीच विरेनची मनमोकळी निरागसता एखाद्या पिसासारखी आतल्या आत काहीतरी सुखद हळुहळु निर्माण करायला लागली. प्रकाश, अरे माझं हयवदन व्हायला मला कधीच अपूरे, अधूरे वाटला नाहीत रे तूम्ही मला नेहमीच देह-मनानं दोन भिन्न पूर्ण पुरुष म्हणूनच आवडलात. फक्त तुमच्या दोघांपैकी एक

जण नसेल, तर माझी कुटुंबाची कल्पना अधुरी राहिल असं वाटतय. प्रकाशची हुशारी, त्याचं वाचन, विरेनची धडाडी यातून आपण खूप वेगळं आयुष्य जगू असं वाटलं मला तुमच्यापैकी कुणाच्याही एकाच्या शरीराला दुस-याचं मुंडकं लावायचं नाही रे दोघांशी नातं जुळवून एक पूर्ण कुटुंब निर्माण करायचंय. हे मित्र एकमेकांचे असले तरीही एक पुरुष म्हणून कुठंतरी तुझी वर्चस्वाची भावना तिच्या विचाराला विरोध करतेय. तिघांनी मिळून घेतलेला हा निर्णय तिला अनैतिक वाटत नाही. जिथं नवरा किंवा बायको दुस-याशी व्यभिचार करून, आयुष्यभर चोरटेपणानं जगतात. तरीही चोरी उघडकीला येईपर्यंतच नैतिक! जिथं एखादी मुलगी आपल्या बहिणीच्याच नव-याशी संबंध ठेवू शकते तेही कुणाला समजेपर्यंत नैतिक मानले जाते. प्रकाश व विरेन या दोघांपैकी कुणाशीही एकट्याशी लग्न करत नाही. एकाशी लग्न करून दुस-याबद्दल मनात कप्पा ठेवायचा हा अप्रामाणिकपणा तिला जमणार नाही. विनिता शेवटपर्यंत अविवाहीत राहण्याचा निर्णय घेते.

अशा प्रकारे एकाच कुटुंबातील चार स्त्रियांनी एकत्र येऊन आपापल्या वैयक्तिक जीवनाची केलेली चर्चा आहे. वास्तवात आपल्या समाजात असे घडत नाही. जर असे घडलेच तर समाजमान्यता मिळत नाही. यामुळे कुटुंबसंस्था, विवाहसंस्था, सामाजिक संस्था धोक्यात येऊन स्त्रीवादाच्या अतिरेकीपणातून आदर्श समाज संस्कृतीला तडे जातील आणि अनैतिकता निर्माण होईल. पुरुषी संस्कृतीच्या अन्यायाचा प्रतिकार जरूर स्त्रियांनी करावा. पण या नाटकातील पुरुषपात्र स्त्रियांवर अन्याय करणारे नाहीत. फक्त कमावत नाहीत म्हणून स्त्रियांनी असे वागणे बरोबर नाही. लेखकाने नव्वदच्या दशकातील हा केलेला विचार आजच्या एकविसाव्या शतकाला लागू होणार आहे. स्त्रीवाद हा पुरुषांनी केलेल्या शोषणाचा, अन्यायाचा प्रतिकारकर आणि स्त्रियांनी स्वकर्तृत्वावर उभा राहा. शिक्षण घेऊन नोकरी करा, सोवळं, ओवळं, कर्मकांड, रूढी, प्रथा, परंपरा, धार्मिकता, उपास-तापास, मंत्र-तंत्र, जादू-टोणा, भानामती करणी नवस-सायास, अंधश्रद्धा इत्यादी अज्ञानातून बाहेर पडा आणि वैज्ञानिक दृष्टिकोणातून जीवन जगा असे स्त्रीवाद सांगतो. स्त्रियांनी हा आदर्श समाजव्यवस्था घडविण्यासाठी सांगत असतो. समानता, बंधूता, न्याय, धर्मनिरपेक्षता, स्वातंत्र्य या मूल्यानुसार जीवन जगा असे स्त्रीवाद सांगत असतो; पण या चारचौघी स्त्रिया आदर्श समाजाला हादरे देण्याचे काम करतात. साहित्याचे प्रयोजन हे समाजाचे हित करणारे आहे. साहित्य हे समाजाचा आरसा आहे. हे विसरून चालणार नाही. या नाटकातील दीड वर्षांच्या मिनीने या मोठयांकडून काय आदर्श घ्यावं असा प्रश्न माझ्यासारख्या वाचकाला पडतो. त्या त्या परिस्थितीतून मार्ग काढण्यासाठी केलेले संवादाचे आदान-प्रदान म्हणजे प्रशांत दळवींचे चारचौघी नाटक

होय या नाटकात ब-याच ठिकाणी द्विअर्थी पण बोचरे संवाद येतात आणि संवादाची प्रतिकात्मकता वाचकांच्या मनाला भिडते, चारचौघीतील चारही स्त्रिया उच्चशिक्षित असल्यामुळे आणि पाश्चात्य संस्कृतीचे अंधानुकरण झाल्यामुळे असा विचार करतात; पण या नाटकात इंग्रजी भाषेचाही पगडा जाणवतो. या नाटकातील बोचरी खोच, उपहासात्मकता, उपरोधात्मकता आहे.

निष्कर्ष :-

- 1) प्रस्थापित समाजव्यवस्थेविरुद्ध, चाकोरीविरुद्ध, समाजव्यवस्थेच्या प्रचलित रूढी-परंपरांना छेद देऊन बंड करणा-या चारचौघी आहेत. स्त्रीने बंड केले तर समाजाकडून तिची कशी अवहेलना, कुचंबना होते. तरीही आई सर्व अडचणींना धैर्याने कशी सामोरे जाते हे प्रशांत दळवींनी या चार स्त्री व्यक्तिरेखांच्या माध्यमातून सुचित केले आहे.
- 2) आई ही खंबीर आणि बाणेदार आई प्रचलित समाजव्यवस्थेविषयी तिच्या मनात चीड आहे. तिचा नवरा आबा प्रचलित समाजव्यवस्थेचा एक भाग आहे. त्यामुळे आईबरोबर राहण्याची हिंमत तो करू शकला नाही. आपल्या तिन्ही मुलींच्या सुख दुःखात त्यांच्या पाठीशी खंबीरपणे उभी राहते.
- 3) या चारचौघी नाटकातील स्त्रियांवर आधुनिक विचारांचा प्रभाव पडलेला आहे. एखाद्या यंत्राला माहिती पुरवावी या स्त्रिया बेफाम बोलतात. पुरुषांचा एक खेळणं म्हणून वापर करतात. मात्र असा निष्कर्ष निघतो की, या स्त्रियांच्या हिंमतीला दाद दिली पाहिजे.

- 4) चारचौघीतील प्रत्येक स्त्रीपात्राला स्वतःची मनं आहेत. वादळातही दीपस्तांभासारखं खंबीर अचल राहण्याची क्षमता आहे. कुठल्याही प्रसंगाला न घाबरता धीराने तोंड देण्याचं धाडस आहे. जिवंत व रसरशीत व्यक्तिरेखा साकारण्यात प्रशांत दळवी यशस्वी झाले आहेत.
- 5) चारचौघी या नाटकातील व्यक्तिरेखा नवविचाराने भारावलेली आहेत. पुरुषप्रधान संस्कृतीचा अहंगंड झिडकारणारी एका विवाहित पण आपल्याला आवडलेल्या पुरुषांशी संबंध ठेऊन त्यातून मुलांना जन्म देणारी व त्यांना धैर्याने वाढविणारी स्त्री ताकदीने उभी केली आहे.
- 6) एकाच कुटुंबातील चार स्त्रियांनी एकत्र येऊन आपापल्या वैयक्तिक जीवनाची केलेली चर्चा आहे. त्या परिस्थितीतून मार्ग काढण्यासाठी केलेले संवादाचं आदान-प्रदान या नाटकात झालेले आहे. या नाटकात ब-याच ठिकाणी द्विअर्थी पण बोचरे संवाद येतात आणि संवादाची प्रतिकात्मकता वाचकांच्या मनाला भिडते.

संदर्भ :-

- 1) प्रशांत दळवी, चारचौघी, पॉप्यूलर प्रकाशन, मुंबई, प्रथमावृत्ती – 1992.
- 2) संजय आर्वाकर, प्रतिस्पृष्टी विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती 2019